

เกษตรกรรมยั่งยืน : จากวิถีทางเลือก สู่นวัตกรรมเพื่อการเปลี่ยนผ่าน

“เกษตรกรรมยั่งยืน” ไม่ใช่เรื่องใหม่ของสังคม ในทางกลับกันคำๆ นี้กลายเป็นแนวทางสำคัญในการพัฒนาระบบการเกษตรของประเทศในช่วงหลายปีที่ผ่านมา เห็นได้จากการระบุแนวทางเหล่านี้ไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 6 (2530-2534) เป็นต้นมา ซึ่งเป็นช่วงเดียวกับที่องค์กรระหว่างประเทศ เช่น CGIAR (Consultative Group on International Agriculture Research) ที่มีบทบาทในการกำหนดทิศทางการวิจัยด้านการเกษตรในประเทศกำลังพัฒนา ได้ให้ความสำคัญกับแนวทางการพัฒนาเกษตรยั่งยืน ประกอบกับสังคมก็เริ่มตระหนักว่านโยบายส่งเสริมภาคเกษตรกรรมในแนวทางปฏิวัติเขียว ภายใต้แผนพัฒนาฯ ฉบับต่างๆ ที่ผ่านมามีก่อให้เกิดปัญหาและผลกระทบในด้านต่าง ๆ มากมาย¹

จะว่าไปแล้วรูปแบบหรือแนวทางการทำเกษตรที่สร้างความยั่งยืนทางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม เป็นสิ่งที่อยู่เคียงคู่กับวิถีการผลิตของเกษตรกรไทยมาแต่ดั้งเดิม หากสอบถามคนเฒ่าคนแก่ถึงวิธีการเกษตรในสมัยก่อนก็มักจะได้รับคำตอบที่ไม่ต่างกัน คือ เป็นระบบที่ใช้แรงงานคนและสัตว์เป็นหลัก ใช้ปัจจัยการผลิต (พันธุ์พืช ปุ๋ย เครื่องมือเครื่องใช้) ที่หาได้ในท้องถิ่น ที่สำคัญมีวิธีการผลิตที่สอดคล้องสัมพันธ์กับฤดูกาล และวิถีวัฒนธรรมของชุมชน

เกษตรกรรมทางเลือก แนวคิดเบื้องหลังเกษตรกรรมยั่งยืนของไทย

สำหรับสังคมไทยในช่วงแรกๆ ระบบเกษตรกรรมแบบยั่งยืนเป็นแนวทางที่ถูกนำเสนอขึ้นมาทดแทนแนวทางเกษตรกระแสหลัก (ที่เน้นการผลิตแบบเชิงเดี่ยวหรือแนวทางปฏิวัติเขียว) โดยเรียกกันว่าเป็นแนวทาง “เกษตรกรรมทางเลือก” ในช่วงดังกล่าวการหยิบยกแนวทางเกษตรกรรมยั่งยืนขึ้นมาสร้างการรับรู้ จึงควบคู่ไปกับการเคลื่อนไหวของขบวนการเกษตรกรรมทางเลือก (ปี 2534 เกิดการรวมตัวของเกษตรกร นักพัฒนาเอกชน และนักวิชาการในนามเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก) โดยแนวทางของการขับเคลื่อนหลักๆ คือ การมุ่งปรับเปลี่ยนความคิดของเกษตรกรให้ออกมาจากกรอบของเกษตรกรรมกระแสหลัก ให้เป็นการผลิตแบบยั่งยืนทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อม การหาทางปรับรูปแบบ

¹ พันธุ์จิตต์ สีเหน็งยง. 2556. เอกสารคำสอน วิชา 02032413 การส่งเสริมเกษตรยั่งยืน (Extension of Sustainable Agriculture). ภาควิชาส่งเสริมและนิเทศศาสตร์เกษตร คณะเกษตร กำแพงแสน.

การผลิตให้สอดคล้องกับสถานการณ์ปัจจุบัน รวมถึงปรับนโยบายการเกษตรของไทยให้เชื่อมต่อกับเกษตรกรทางเลือก เกษตรกรรายย่อย ให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบาย เป็นต้น²

อย่างไรก็ตาม เมื่อสถานการณ์สังคมไทยและสังคมโลกเปลี่ยนแปลงไป มุมมองของสังคมต่อแนวทาง เกษตรกรรมยั่งยืนจึงเป็นมากกว่าระบบการเกษตรแบบทางเลือก เพราะมีการนำแนวทางเกษตรกรรมยั่งยืน มาเป็น เครื่องมือสำหรับการแก้ปัญหาหรือความต้องการที่หลากหลาย เปรียบเสมือนเป็นนวัตกรรมเชิงระบบคิดและ กระบวนการผลิตที่นำมาปรับใช้กับสังคมในบริบทที่ต่างกัน อาทิเช่น

1. การบริโภคอาหารเพื่อสุขภาพ กับการเติบโตของผลผลิตเกษตรอินทรีย์

ข้อมูลทางวิทยาศาสตร์ได้พิสูจน์แล้วว่าอาหารที่ วางขายอยู่ตามท้องตลาดมีแนวโน้มการปนเปื้อนของสารเคมี ทางการเกษตรและสารพิษในหลายรูปแบบ สิ่งเหล่านี้ส่งผล กระทบต่อสุขภาพของคนกินทั้งในระยะสั้นและระยะยาว รวมทั้ง เป็นต้นเหตุของการเกิดโรคร้ายแรงมากมาย ทำให้ผู้บริโภคยุค ใหม่ให้ความตระหนักและเลือกซื้ออาหารการกินที่มีความ ปลอดภัยมากขึ้น ส่งผลให้ตลาดสินค้าเกษตรที่ปลอดภัยมีการเติบโตขึ้นอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะตลาดสินค้าเกษตร อินทรีย์ในประเทศที่พัฒนาแล้ว เช่น ประเทศในยุโรป อเมริกา หรือ ญี่ปุ่น ที่มีมูลค่าการสั่งซื้อสินค้าเกษตรอินทรีย์จาก ประเทศผู้ผลิตเพิ่มมากขึ้นอย่างต่อเนื่อง กลายเป็นแรงจูงใจสำคัญสำหรับเกษตรกรไทยที่ปรับเปลี่ยนการผลิตจาก แนวทางกระแสหลักที่ใช้สารเคมีอย่างเข้มข้นมาเป็นแนวทางเกษตรอินทรีย์

2. การสร้างเศรษฐกิจครอบครัวจากเกษตรผสมผสาน ตัวเลือกในยุคเศรษฐกิจชะลอตัว

ท่ามกลางสภาวะเศรษฐกิจถดถอย การค้าการลงทุนชะลอตัว โรงงานอุตสาหกรรมหลายแห่งปิดตัวลงหรือ ปรับลดกำลังการผลิต ทำให้หลายคนเริ่มหันกลับมาหาฐานการผลิตในภาคการเกษตร แต่เพราะประสบการณ์ที่ผ่าน ต่างเห็นตรงกันว่าการทำเกษตรแบบเดิมในรูปแบบเชิงเดี่ยวพื้นที่มากๆ ไม่ได้สร้างผลกำไรให้กับเกษตรกร ซ้ำยังทำให้เกิดปัญหาหนี้สินสะสมเพิ่มพูน การผลิตแบบดังกล่าวจึงไม่ใช่ทางออก ในทางกลับกันสังคมเกิดตัวอย่างของเกษตรกร หลายรายที่ทำการเกษตรแบบผสมผสานในพื้นที่เล็กๆ แต่กลับสร้างรายได้ให้กับครอบครัวเป็นเรือนหมื่นเรือนแสนต่อ

² เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก 4 ภาค. ป้า ควน สวน นา เล : ระบบเกษตรกรรมยั่งยืนภาคใต้. เอกสารในเวทีเสวนา “บทเรียน การขับเคลื่อนเกษตรกรรมยั่งยืนสู่สังคมสุขภาวะ” วันที่ 16 สิงหาคม 2550.

ปี กลายเป็นแสงสว่างที่สร้างความสนใจให้กับเกษตรกรทั้งรุ่นเกา รุ่นใหม่ ให้มาศึกษาเรียนรู้ และปรับใช้กับการผลิตของตนเอง จนกลายเป็นฐานเศรษฐกิจของครอบครัวได้ในที่สุด

3. การเกษตรแบบประหยัด (น้ำ/พลังงาน) ภาคบังคับสำหรับเกษตรกรยุคปัจจุบัน

จากสถานการณ์ความแห้งแล้ง ฝนทิ้งช่วง น้ำให้แหล่งน้ำตามธรรมชาติและระบบชลประทานไม่เพียงพอต่อการใช้สอยของภาคการเกษตร และสถานการณ์ความขาดแคลนพลังงานกระแสหลักจากเชื้อเพลิงฟอสซิล ซึ่งมีแนวโน้มราคาสูงขึ้นอย่างต่อเนื่อง ทำให้การใช้น้ำและพลังงานภาคการเกษตรอย่างประหยัดและมีประสิทธิภาพให้สอดคล้องกับสถานการณ์กลายเป็นภาคบังคับสำหรับเกษตรกรที่ต้องการอยู่รอดในยุคปัจจุบัน แน่หนอนว่าทางออกสำคัญคือความพยายามปรับเปลี่ยนระบบการผลิตไปจากรูปแบบเดิมไปสู่ระบบใหม่ จากการใช้น้ำมากๆ ในพื้นที่แปลงใหญ่ๆ มาสู่การจัดสรรน้ำใช้อย่างเต็มประสิทธิภาพในพื้นที่ที่ออกแบบให้เกิดการเกื้อกูลกัน จากการใช้พลังงานจากเชื้อเพลิงฟอสซิลเพียงอย่างเดียวมาสู่การใช้พลังงานทางเลือกให้มากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นแสงแดด ลม น้ำ ฯลฯ ซึ่งสิ่งเหล่านี้สามารถเกิดขึ้นได้ภายใต้เทคนิคและองค์ความรู้ของแนวทางเกษตรแบบยั่งยืนหลายรูปแบบ

4. การพึ่งตนเองด้านอาหาร หลักประกันความมั่นคงในชีวิตที่จับต้องได้

เหตุการณ์น้ำท่วมใหญ่ช่วงปี 2554 สร้างความเปลี่ยนแปลงหลายอย่างให้กับสังคมไทย หนึ่งในนั้นคือการตระหนักถึงการผลิตและเข้าถึงอาหารได้ในยามคับขัน เพราะในบางสถานการณ์แม้ว่ามีเงินมากมายก็ไม่สามารถซื้อหาอาหารได้ จนมีคำกล่าวในทำนองที่ว่าในอนาคต คนที่ครอบครองอาหารคือคนที่มีอำนาจ ประเด็นการพึ่งตนเองด้านอาหารจึงกลายเป็นความท้าทายต่อคนทุกกลุ่ม สำหรับเกษตรกรเองซึ่งน่าจะมีความได้เปรียบมากที่สุดก็เริ่มหันกลับมาทบทวนระบบการผลิตของตนเอง หลายคนพบว่าแม้มีพื้นที่เพาะปลูกนับสิบนับร้อยไร่ แต่กลายเป็นว่าไม่สามารถหาอาหารที่มีปริมาณ คุณภาพ และความปลอดภัยได้อย่างเพียงพอ ยิ่งไปกว่านั้นคนในเมืองซึ่งมีข้อจำกัดด้านพื้นที่เพาะปลูก ก็พยายามหาหนทางสร้างแหล่งอาหารให้กับตนเอง รูปแบบการทำเกษตรในเมืองจึงกลายเป็นทางออกประการสำคัญที่กำลังได้รับความสนใจมากขึ้นตามลำดับ

5. โลกร้อน ธรรมชาติแปรปรวน ถึงจุดที่กลับมาตั้งคำถามกับการผลิต

จนถึงปัจจุบันข้อมูลทางวิทยาศาสตร์แสดงให้เห็นว่า นับจากยุคการปฏิวัติอุตสาหกรรมอุณหภูมิโลกสูงขึ้นอย่างต่อเนื่อง คณะกรรมการระหว่างรัฐบาลว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ(Intergovernmental Panel on Climate Change : IPCC) ได้พยากรณ์ว่า ในปี 2643 หรือในอีก 84 ปีข้างหน้า ภาวะโลกร้อนจะทำให้อุณหภูมิของ

โลกสูงขึ้น 2-4 องศาเซลเซียส การละลายตัวของหิมะแถบขั้วโลก ทำให้ระดับน้ำทะเลเพิ่มสูงยิ่งขึ้น สำหรับประเทศไทย นอกจากความแปรปรวนของปริมาณน้ำฝนที่ตกลงมาแล้ว ระดับน้ำทะเลปานกลางที่สูงขึ้นประมาณ 20-50 ซม. จะทำให้ต้องเผชิญกับภาวะแห้งแล้งและน้ำทะเลรุกตัวเข้ามาในแผ่นดินมาก และในปีที่น้ำฝนมีปริมาณมาก คนไทยจะต้องเผชิญกับปัญหาน้ำท่วมที่มีน้ำทะเลหนุนสูงมากขึ้น³

ก่อนหน้านี้มีรายงานการศึกษาบางส่วนที่แสดงว่าการทำเกษตรในแนวทางปฏิวัติเขียว เป็นสาเหตุสำคัญประการหนึ่งของการปล่อยก๊าซเรือนกระจกเข้าสู่ชั้นบรรยากาศ ส่งผลให้เกิดการตั้งคำถามต่อระบบการทำเกษตรในปัจจุบัน และแนวทางเกษตรกรรมยั่งยืนก็ได้ถูกหยิบยกขึ้นมาพิจารณากันอย่างจริงจัง เพราะมีการศึกษาอย่างกว้างขวางว่าเกษตรกรรมยั่งยืนและเกษตรอินทรีย์ลดการปล่อยก๊าซเรือนกระจกได้เมื่อเปรียบเทียบกับเกษตรอุตสาหกรรมเคมี เช่น ในสหภาพยุโรปและสวีเดนพบว่าฟาร์มเกษตรอินทรีย์ใช้พลังงานเพียง 30-60% ของฟาร์มเกษตรเคมี ซึ่งช่วยลดการปล่อยก๊าซจากการใช้พลังงาน สำหรับประเทศไทย มีการประเมินเบื้องต้นของมูลนิธิสายใยแผ่นดินว่า แค่การเลิกใช้ปุ๋ยเคมีในการทำเกษตรอินทรีย์ก็สามารถลดการปล่อยก๊าซเรือนกระจกได้ 243.9 กิโลกรัมคาร์บอนต่อไร่⁴ (โดยเฉลี่ยคนไทยปล่อยก๊าซเรือนกระจก 4,420 กิโลกรัมคาร์บอนต่อคนต่อปี⁵)

การเปลี่ยนระบบการทำเกษตรเคมีเชิงเดี่ยวมาสู่ระบบเกษตรกรรมยั่งยืนจึงเป็นมากกว่าการช่วยแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมในระดับท้องถิ่น แต่เป็นการช่วยบรรเทาปัญหาใหญ่ระดับโลกที่ส่งผลกระทบต่อมนุษย์ทุกๆ คน

6. การกลับคืนสู่ผืนนาไร่ วิถีทางเลือกของคนยุคสังคมดิจิทัล

ไม่ว่าจะเป็นเพราะความสับสนวุ่นวายของชีวิตในเมือง การค้นหารูปแบบชีวิตที่เป็นอิสระเรียบง่าย หรือ การได้เห็นแบบอย่างที่น่าประทับใจจากสื่อสังคมออนไลน์ ทำให้คนรุ่นใหม่จำนวนไม่น้อยเลือกที่จะหันหลังให้กับหน้าที่การงานในเมืองกลับไปใช้ชีวิตในชนบท คนเหล่านี้จำนวนหนึ่งคือลูกหลานเกษตรกรที่มีฐานการผลิตของครอบครัวรองรับ ในขณะที่จำนวนไม่น้อยคือคนที่เกิดและเติบโตในครอบครัวที่ห่างไกลจากฐานเกษตรกรรม แต่พวกเขาต่างก็มีความเชื่อและความพยายามในการเลือกใช้ชีวิตในแบบที่ตนเองต้องการ ซึ่งส่วนใหญ่แล้วพวกเขาก็มักเลือกที่จะดำเนินวิถี

³ องค์การบริหารจัดการก๊าซเรือนกระจก (องค์การมหาชน). **สภาวะโลกร้อน และการเกิดภัยธรรมชาติที่รุนแรงขึ้น (ออนไลน์)**. แหล่งที่มา: http://www.tgo.or.th/2015/thai/news_detail.php?id=960

⁴ คณะทำงานโลกเย็นที่เป็นธรรม. **อย่าให้โลกร้อนคุกคามเกษตรกรรมและความมั่นคงทางอาหาร (ออนไลน์)**. แหล่งที่มา: <http://www.thaiclimatejustice.org/topics/agriculture>

⁵ กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. **การปลดปล่อยก๊าซเรือนกระจกของอาเซียน (ออนไลน์)**. แหล่งที่มา: http://www.environnet.in.th/?page_id=3660

การผลิตในระบบที่แตกต่างจากการทำเกษตรกระแสหลัก จำนวนไม่น้อยสามารถปรับใช้เทคโนโลยีและนวัตกรรมใหม่ๆ เข้ามาผสมผสานเพื่อลดแรงงาน ลดต้นทุน และเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตได้เป็นอย่างดี ซึ่งเรื่องราวเหล่านี้ก็มักถูกนำเสนอกลับไปยังสื่อสาธารณะและสื่อสังคมออนไลน์ กลายเป็นแรงบันดาลใจให้คนอื่นๆ ต่อไป

เกษตรกรรมยั่งยืน นวัตกรรมของการเปลี่ยนผ่าน

เห็นได้ว่าแนวทางเกษตรกรรมยั่งยืน (ในระบบและ/หรือรูปแบบต่างๆ ซึ่งจะกล่าวถึงในตอนต่อไป) ได้กลายมาเป็นเครื่องมือสำหรับการเปลี่ยนผ่านไปสู่จุดใหม่ที่ต่างจากเดิม (ไม่ว่าจะเป็นด้านการสร้างอาหารที่ปลอดภัย สร้างเศรษฐกิจจากผลผลิตที่ดีมีคุณภาพ สร้างความสามารถในการพึ่งตนเองด้านอาหาร พลังงาน ช่วยลดต้นทุนการผลิต และสนับสนุนการแก้ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับโลก) เป็นดั่งนวัตกรรมเชิงระบบที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงหลายสิ่งในสังคม ณ จุดนี้เอง เกษตรกรรมยั่งยืน จึงไม่ได้เป็นเพียงนวัตกรรมสำหรับการปรับเปลี่ยนชีวิตของเกษตรกรผู้ผลิต แต่เป็นเสมือนแนวทางปรับสมดุลในระบบอาหาร ไปจนถึงสนับสนุนการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติได้ในที่สุด

+++++

แหล่งที่มา

รูปที่	เกี่ยวกับ	แหล่งที่มา
1	ขบวนการเครือข่ายเกษตร	http://www.caefsurin.com/wp-content/uploads/2015/01/DSC04685a.jpg
2	สินค้าเกษตรอินทรีย์	http://www.environnet.in.th/wp-content/uploads/2013/08/market-300x167.jpg